

УДК 338.001.36

Ю.С. Дорофєєва, аспірант
Інститут економіки промисловості НАН України
І.В. Левіна, к.е.н.,
Донецький національний технічний університет

ЕКОНОМІКА ЗНАНЬ ЯК ІНСТИТУЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

В сучасних умовах процес інтелектуалізації знаходить свій прояв в усіх сферах суспільного життя та стає визначальним для економічного розвитку. Майже всі країни світу зрозуміли, що сьогодні тільки через знання та відтворення інтелектуального капіталу можливо підвищити рівень конкурентоспроможності та забезпечити високий рівень життя населення. Сучасні розвинуті країни перетворюються в поставників продуктів інтелектуального виробництва на світовий ринок, решта країн - в поставників сировини та виробничих і споживчих товарів. Цим самим ще більш поглиблюється розрив економічного розвитку між країнами. Як справедливо зазначає Л. Туроу, основна межа в сучасній світовій економіці проходить між країнами з економікою, яка основана на знаннях та індустріальними країнами. При цьому головним ресурсом ХХІ століття є знання та здібності людини використовувати їх [1].

Ці загальноцивілізаційні закономірності формують екзогенне середовище для національної економіки України і задають зовнішні «правила гри» формування економіки знань та відтворення інтелектуального капіталу.

Проблеми формування та розвитку економіки знань розглянуто в роботах Т.Сакаїї, Т. Стюарта, М. Мєлоуна, Л. Туроу, Х. Такеучі та інших. Серед російських вчених суттєвий внесок в дослідження сутності економіки знань здійснили Л. Абалкін, В. Макаров, В. Іноземцев. В Україні проблемами формування економіки знань та розвитку інтелектуального капіталу займаються такі вчені, як В. Геєць, Б. Бажал, Г.Задорожний, С. Фокін, та інші. В той же час

недостатня увага приділяється виміру економіки знань як умови забезпечення відтворення інтелектуального капіталу національної економіки.

Мета статті полягає в аналізі рівня сформованості економіки знань в Україні як інституційного середовища для відтворення інтелектуального капіталу.

В сучасних умовах саме інтелектуальний капітал, який представлено у вигляді нових знань та нової інформації, які використовуються у процесі виробництва, являється джерелом додаткової вартості. При цьому знання та інформація є безмежно відновлюваними ресурсами, легко тиражуються, здатні забезпечувати створення та самозростання вартості. Японський автор Т. Сакайя у роботі «Вартість, яка створена знанням, або історія майбутнього» одним із перших з'єднав ієрогліфи «chi» («знання») та «kan» («вартість»), що означає «вартість, що створена знанням» [2]. Т.Сакайя має на увазі, що економіка перетворюється у систему, яка функціонує на основі створення та обміну знань. Засновником економіки знань вважається американський економіст Ф. Махлуп, який у 1962 р. детально дослідив зміст економіки знань [3]. У своїй роботі «Виробництво і поширення знань у США» він намагається дати визначення поняття «індустрія знань», до якого відносить освіту, дослідження та розробки, зв'язок, інформаційне машинобудування та інформаційну діяльність [4].

Саме економіка знань є середовищем, що сприяє розвитку та відтворенню інтелектуального капіталу.

Під інтелектуальним капіталом слід розуміти продуктивну силу інформаційного технологічного способу виробництва, що виникає в результаті раціонального пізнання та формування нових знань, які забезпечують приріст авансованого капіталу та зростання граничного продукту. При цьому промислове виробництво залишається вельми значущим, але змінюються його технологічні основи. Тому розглядати інтелектуальний капітал як продукт сфери освіти чи інформаційного сектору, а також у контексті трансформації від матеріальних до нематеріальних цінностей, є спрощеним підходом к даному багатоаспектному явищу. Галузі, які споживають знання, також забезпечують

значущий внесок у розвиток інтелектуального капіталу нації. Головним в економіці знань є не стільки створення нових знань, скільки їх продуктивне використання. Таким чином, одним із визначних пріоритетів для розвитку країни є створення інституційних умов та механізмів побудови економіки знань для ефективного перетворення інтелектуального потенціалу в інтелектуальний капітал.

З цією метою доцільно дослідити показники, які характеризують ступінь спроможності країни до створення та впровадження економіки знань.

Формування економіки знань потребує оцінки стану складових економіки знань та виявлення проблем їх формування. Спроможності реально оцінити рівень економіки знань є реальним інструментом визначення особливостей формування та розвитку національного інтелектуального капіталу. Слід зазначити, що на даний час не існує єдиної державної системи оцінки рівня розвитку економіки знань. Окремі спроби оцінити рівень економіки знань України здійснювались деякими вченими та науково-дослідними інститутами. Однак найбільш комплексний підхід до виміру економіки, заснованої на знаннях, був запропонований Всесвітнім банком у рамках програми «Знання для розвитку». Згідно цієї методики розраховуються два індекси: індекс економіки знань та індекс знань. Індекс економіки знань складається із чотирьох складових (які включають 12 показників): освіта, інновації, інформаційні-комунікаційні технології, економічне стимулювання та інституційний режим. Індекс знань складається із трьох складових індексу економіки знань, виключаючи складову «економічне стимулювання та інституційний режим».

Перше місце серед 145 країн світу за індексом економіки знань у 2009 р. посіла Данія, покращивши свою позиції на 2 пункти в порівнянні з 2000 р. (табл. 1). Стійкі позиції займає Швеція, яка за даний період змістилась з 1 місця у 2000 р. на 2 місце у 2009 р. Україна за індексом економіки знань займала 55 місце у 2000 р. та 51 – у 2009 р., тобто за даний період покращила свої позиції на 4 пункти, обігнавши Росію. Із наведених країн позитивні тенденції щодо

покращення показника економіки знань простежуються у таких країнах як Данія, Канада, Великобританія, Німеччина, Україна, Росія.

Таблиця 1.- Значення індексу економіки знань окремих країн та їх ранги у 2000 та 2009 рр. [5].

Країни	Індекс економіки знань (ІЕЗ)		Ранги індексу економіки знань		Відхилення, +/-
	2000	2009	2000	2009	
Данія	9,50	9,52	3	1	2
Швеція	9,73	9,51	1	2	-1
Канада	9,15	9,17	12	6	6
Великобританія	9,21	9,10	9	7	2
США	9,32	9,02	6	9	-3
Німеччина	8,98	8,96	15	12	3
Франція	8,71	8,40	18	22	-4
Італія	8,12	7,79	25	30	-5
України	5,63	6,00	55	51	4
Росія	5,41	5,55	64	60	4

Спроможності реально оцінити рівень економіки знань є реальним інструментом визначити особливості формування та розвитку національного інтелектуального капіталу. Доцільно розглянути більш детально складові індексу економіки знань.

Освіта як чинник формування інституціонального середовища для розвитку інтелектуального капіталу є найважливішим. Саме ХХІ століття проголошуване ЮНЕСКО «ерою освіти». Вагомість освітньої складової підтверджується включенням її до розрахунку таких міжнародних індексів як: Індекс економіки знань, Глобальний індекс конкурентоспроможності та Індекс спроможності до інновацій тощо. Дослідження такої складової як освіта, дозволяє зробити висновки, що рівень освіти безпосередньо впливає на рівень економічного розвитку країни, зокрема, у розвинутих країнах 60% приросту національного доходу визначається приростом знань.

На рисунку 1 приведено рівень освітньої складової у Індексі економіки знань за 2009 р.

Рисунок 1 - Рівень освітньої складової у Індексі економіки знань за 2009 р. [5].

Україна має достатньо високий рівень освіти та грамотності населення, що відображає високий рівень розвитку людського капіталу. Високий рівень зафіксований за показниками охоплення вищою освітою та рівень грамотності дорослого населення, за цими показниками Україна випередила країни з рівнем доходу вище середнього. За цією складовою в індексі економіки знань Україна посіла 26 місце, обігнавши з обраних країн Італію та Росію. Однак, високий в цілому освітній рівень населення України, який демонструють дані державних статистичних спостережень у галузі освіти не означає відсутності проблем у цій сфері. Перш за все, це стосується фінансування сфери освіти та науки. Відповідно до Лісабонської стратегії побудова "економіки знань" Європейського Союзу передбачається фінансування науки в обсязі не менше 3% від ВВП. Деякі країни Європи вже перевищили запланований показник, наприклад у Швеції він складає 4% ВВП. Обсяг бюджетного фінансування науки в Україні нижчий від законодавчо встановлених норм (1,7 % ВВП) і складає лише 0,4 - 0,5 % ВВП. Таке положення безпосередньо впливає на другу складову індексу як інновації [6].

В розвинених країнах забезпечується приблизно 90% загальносвітового об'єму фінансових витрат на НДДКР, у тому числі 47% припадає на США (лідер по абсолютним показникам інвестування більш ніж 170 млн. долл. у рік), 30% - на Японію и 21% - на країни ЄС. Згідно оцінкам, річний об'єм наукоємної продукції на світовому ринку досягає 2,5 трлн.долл., а в цілому на її долю припадає 55% світового експорту. Однак, слід відмітити, що 50-60% усіх досліджень ніколи не втілюються у нову продукцію, а 30% нововведень

протягом декількох років в умовах насичення інформацією стають неприбутковими [7, с.45]. Наукоємність української продукції знаходиться на низькому рівні. Згідно з показником розвитку інноваційного потенціалу Україна у 2009 року посіла 56 місце.

Також слід відзначити, що спрямованість інвестиційних потоків не сприяє створенню інновацій та розвитку інтелектуального капіталу в Україні. Згідно статистичним даним, 75% інвестицій спрямовуються на підприємства третього технологічного укладу, тобто на розвиток традиційних індустріальних технологій. Також відомо, що світовий ринок сучасних технологій визначають 50 – 55 макротехнологій. Найбільш розвинені країни, які освоїли 46 цих технологій, забезпечують приблизно 80% усього ринку інтелектуальної інноваційної продукції [8, с.5].

Важливим показником розвитку економіки знань є розробка та випуск інформаційно – комунікаційних технологій. В розвинутих країнах на долю нових знань, які втілені в високих технологіях припадає до 85% приросту ВВП. Проявом сучасних тенденцій є зростання інформаційного сектора економіки та розповсюдженням нематеріальних активів в виробництво, при цьому матеріальна сфера все більш є споживачем інформаційних та інтелектуальних послуг. Згідно даним, річний обсяг світового ринку програмних послуг вже досяг 140 млрд.долл [9, с.123]. У 2009 році в сфері виробництва продукції телекомунікаційних технологій лідирує Швеція, Німеччина, а Україна займала 62 місце. Щоб досягнути рівня розвинених країн світу, Україні необхідно збільшити в десятки разів кількість принципово нових технологічних рішень.

Однак найбільш низькі оцінки були зафіксовані за показниками «економічне стимулювання та інституційний режим». Ця складова включає в себе такі показники: тарифні і нетарифні бар'єри, якість регуляторної політики та правовий режим. Україна за показником «економічне стимулювання та інституційний режим» посіла 80 місце. Розгалужена система нормативно-правових актів, яка є інституційною базою для формування економіки знань, не структурована та неузгоджена між собою. Це не сприяє інвестиційному клімату

та підриває довіру вітчизняних та зарубіжних інвесторів, що призводить до уповільнення темпів побудови економіки знань та розвитку інтелектуального капіталу. Значення та ранги складових індексу економіки знань в різних країнах приведено у таблиці 2.

Таблиця 2. - Значення та ранги складових індексу економіки знань у 2009 р. [5].

	Економічне стимулювання та інституційний режим		Інновації		Освіта		Інформаційно - комунікаційні технології	
	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг
Данія	9,61	2	9,49	5	9,78	1	9,21	9
Швеція	9,33	8	9,76	2	9,29	7	9,66	2
Канада	9,45	6	9,44	8	9,26	8	8,54	22
Великобританія	9,24	12	9,24	11	8,49	15	9,45	6
США	9,04	15	9,47	6	8,74	13	8,83	14
Німеччина	9,06	14	8,94	18	8,36	19	9,47	5
Франція	7,67	35	8,66	22	9,02	12	8,26	24
Італія	6,62	49	8	28	7,96	32	8,59	20
України	4,27	80	5,83	56	8,15	26	5,77	62
Росія	1,76	127	6,88	41	7,19	38	6,38	54

Існує суттєва диференціація в умовах формування економіки знань між країнами світу. Це обумовлено нерівністю у доступі до знань, Інтернету та новітніх технологій, що призводить до уповільнення розвитку економіки знань у глобальному масштабі.

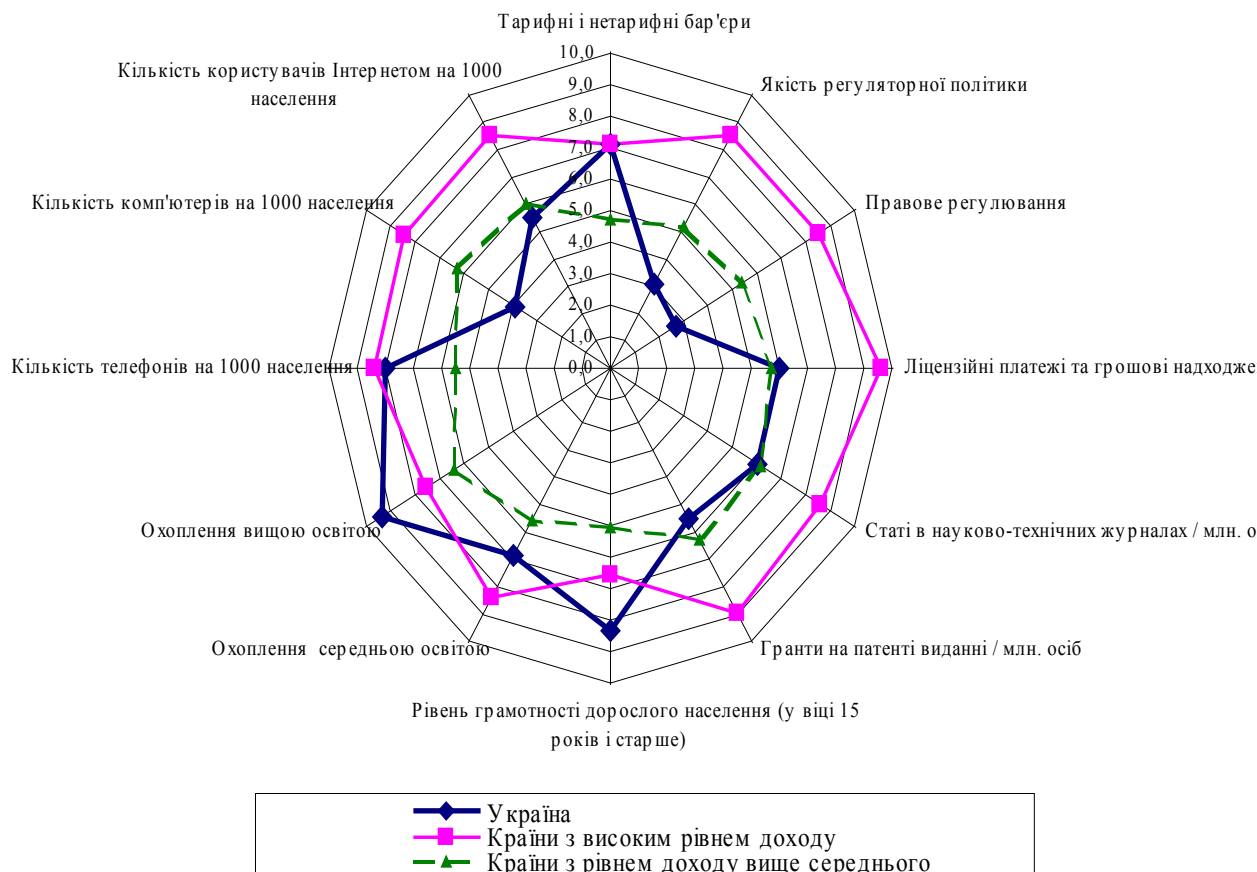

Рис. 2. Індекс економіки знань за його складовими у 2009 р. [5]

На рисунку 2 більш детально розглянуто індекс економіки знань, який включає систему показників з 12 індикаторів. На основі даної інформації можливо порівняти країни та виявити найбільш суттєві проблеми у формуванні економіки знань. За такими показниками, як рівень грамотності дорослого населення та охоплення вищою освітою Україна опереджає країни з високим рівнем доходів. В Україні приблизно на одному рівні з країнами з рівнім доходу вище середнього такі показники, як ліцензійні платежі та грошові надходження, статі в науково-технічних журналах, охоплення середньою освітою та кількість користувачів Інтернетом. Але такі показники, як правове регулювання, якість регуляторної політики, гранти та патентні видання, кількість комп'ютерів на

1000 чол. населення значно нижчі за показники країн з високим рівнем доходу та країн з рівнем доходу вище середнього.

Слід наголосити на необхідності розробки державної системи індикаторів рівня економіки знань, на основі якої можна було б більш детально виявити проблеми і переваги вітчизняної економіки. Даний список показників не може бути постійною величиною. В умовах стрімких технологічних змін і розвитку Інтернет-технологій неможливо розробити єдину систему індикаторів для адекватної оцінки економіки знань на протязі довгострокового періоду. Даний перелік повинен переглядатися кожний рік для посилення якості та точності розрахунку.

Виходячи з вище викладеного можна зробити наступні висновки.

Проведений аналіз показав, що економіка знань в Україні ще не сформована. Однак, країна має конкурентну перевагу у виді потужної системи освіти, яка хоча і погіршується, але має вагомий потенціал. В останні часи, відбуваються негативні явища в системі освіти, а саме погіршення її якості, що відображається на рівні теоретичних знань та практичних навичок. Тому, необхідно розробити план заходів щодо покращення якості системи вищої освіти в контексті глобалізаційних тенденцій, урахувуючи досвід розвинених країн світу у створенні якісної та конкурентоспроможної системи освіти.

Важливою складовою економіки знань є не тільки виробництво знань, але і ефективне їх використання. Для цього необхідно підвищити рівень фінансування науково-технічної та інноваційної діяльності; створити систему пільг для підприємств, які впроваджують або створюють інновації; оновити матеріально-технічну базу науково-дослідних інститутів, лабораторій; створити якісну інфраструктуру тощо. Для покращення цієї ситуації необхідно створити інфраструктуру щодо оперативного обміну ідеями, знаннями, інформацією, досвідом, розробками між всіма країнами світу. Це прискорить розвиток нової економіки у тих країнах, які тільки встали на шлях розбудови економіки знань.

В розвинутих країнах відбувається формування інституціональної інфраструктури згідно тим змінам, які пов'язані з інтелектуалізацією

суспільного життя, модифікацією економічної системи, ролі інтелектуального капіталу. В Україні необхідно розробити та впровадити ефективну державну програму, яка повинна бути орієнтована на створення більш сприятливого інституційного середовища для розвитку інтелектуального капіталу. Перш за все, доцільно забезпечити формування якісно нових «правил гри», регламентувати права власності, спрямувати розвиток інституціональної інфраструктури з метою підтримки інтелектуального потенціалу нації і перетворення його в інтелектуальний капітал. По-друге, доречно сформувати достатні умови для ефективного функціонування інтелектуального капіталу за рахунок структурної трансформації у відповідності зі збільшенням інтенсивності інтелектуалізації продуктивних сил суспільства. По-третє, з метою забезпечення інституціональних умов для нагромадження інтелектуального капіталу доцільно впровадження стратегії інноваційної експансії, забезпечення підтримки технопарків та бізнес-інкубаторів, розвиток сучасних інформаційних технологій, стимулювання темпів впровадження нанотехнологій, освоєння принципово нових сфер діяльності, сприяння розвитку людського капіталу. Це дозволить розробити та впровадити ефективну державну програму, яка повинна бути орієнтована на створення більш сприятливого інституційного режиму та посилення основних конкурентних переваг економіки України. В даній програмі слід визначити основні пріоритетні завдання щодо розбудови економіки знань.

Узагальнюючи вище викладене, можливо привести висловлення П. Дракера: «Пройдуть корені зміни у всіх сторонах життя, складеться новий тип суспільства, яке одні соціологи назвуть постіндустріальним, другі – інформаційним... Це суспільство не буде ні капіталістичним, ні соціалістичним. Це буде суспільство знань» [10, с.86]. Саме економіка знань забезпечить всебічний розвиток інтелектуального капіталу та суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Thurow L. Investment in Human Capital. – Belmont, 1970. – 146 p.
2. Сакай Т. Стоимость, созданная знанием или история будущего. - Под ред. В.Иноземцева. Антология. «Новая постиндустриальная волна на Западе». – М.: «Academia» - Наука, 1999. – С. 345 – 371.
3. Machlup F. The Economics of Information's and Human Capital. – Princeton: Princeton University Press, 1984. – 644 p.
4. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США / Ф. Махлуп. – М.: Прогресс, 1996.
5. The World Bank, knowledge for development Режим доступа: http://info.worldbank.org/etools/kam2/КАМ_page5.asp
6. Комітет з питань науки та освіти[Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article>
7. Медынский В.Г., Ильдеменов С.В. Реинжиниринг инновационного предпринимателя. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 414 с.
8. Паладій М. Інноваційний шлях розвитку українського суспільства потребує нової економічної стратегії // Інтелектуальна власність. – 2004. - № 9. – С. 3-5.
9. Маунев О. Венчурное предпринимательство: мировой опыт и отечественная практика // Вопросы экономики. – 2006. – № 5. – С. 122-131.
10. Drucker P. Post Capitalism Society. - N. Y., 1993. – 327p.

АНОТАЦІЯ

Ю.С. Дорофєєва, аспірант
Інститут економіки промисловості НАН України
І.В. Левіна, к.е.н.,
Донецький національний технічний університет

ЕКОНОМІКА ЗНАНЬ ЯК ІНСТИТУЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Досліджено показники, які характеризують ступінь спроможності країни до створення та впровадження економіки знань. На основі індексу економіки знань, який був запропонований Всесвітнім банком у рамках програми «Знання для розвитку», розглянуто основні проблеми забезпечення економіки знань в Україні та запропоновано шляхи їх вирішення. Доведено, що саме економіка знань є середовищем для ефективного розвитку інтелектуального капіталу.

АННОТАЦІЯ

Ю.С. Дорофеева, аспірант

Інститут економіки промисловості НАН України

И.В. Левина, к.э.н.

Донецкий национальный технический университет

ЭКОНОМИКА ЗНАНИЙ КАК ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ СРЕДА РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА

Исследованы показатели, характеризующие степень возможности страны обеспечить построение экономики знаний. На основе индекса экономики знаний, который предложен Всемирным банком в рамках программы «Знания для развития», проанализированы основные проблемы построения экономики знаний в Украине и предложены пути их преодоления. Доказано, что именно экономика знаний является институциональной средой для эффективного развития интеллектуального капитала.